

Birikim Stratejileri Doğrultusunda Değişen Patent Anlaşmaları: 1883 Paris Sözleşmesi-1994 TRIPS*

Cansu Başak**

Özet

Bilgi kavramı çok sayıda farklı disiplin dahilinde tartışılmış ve çağrı anlamaya yönelik önemli yaklaşımların temelini oluşturmuştur. Bilgi toplumu, enformasyon çağı, bilgi ekonomisi, bilişsel kapitalizm bunlar arasında ilk akla gelenler olarak gösterilebilir. Bu perspektiflerin her biri farklı bilgi tanımları kullanarak, örneğin 'knowledge' ve 'information' örneğinde olduğu gibi bilginin ne olduğuna ve devamında taşıdığı özelliklere dair bir dizi sorunun yöneltmesine imkan vermiştir. Ayrıca sınıflandırılmamış olsa bile 'üretimin bilgisi' yukarıda belirtilen yaklaşımların analizinde oldukça önemli bir işlev görebilir. Hem sosyolojik açıdan hem iktisadi anlamda yahut tarih disiplininin sınırları içerisinde; toplumsal ilişkilerin dönüşümünü anlamak üzere odaklanılabilecek en temel kategorilerden biridir. Üretimin bilgisi bazen de 'teknik' ya da 'teknoloji' olarak ifade edilmekte ve toplumsal bağlantıları iktisat ile maliye disiplinlerinin içerisinde pratik/kuramsal düzeyde incelenmektedir. Bu çalışmada da 'üretimin bilgisi' ile sermaye birikimi arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Özel mülkiyet ile kapitalist özel mülkiyet arasındaki farklılaşma temel alınarak, üretimin bilgisini koruyan patent yasalarının geçirdiği dönüşüme bakılmıştır. Bu çerçevede analiz edilebilecek iki kritik süreç bulunuyordu: 1883 Paris Sözleşmesi ile 1994 TRIPS (Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları) Anlaşması. Çalışmada, iki uluslararası patent anlaşması arasındaki süreklilik ve farklılıkların izi sürülerek, sermaye birikimi ve üretimin bilgisi arasındaki ilişki irdelenmiştir.

Abstract

The concept of knowledge has been discussed within various disciplines and grounded the approaches which are utilized in order to understand capitalism. The most popular approaches among them are information society, information era, knowledge economy and cognitive capitalism. Each of these perspectives allows to ask 'what is knowledge' and subsequently to pose several questions regarding the features of it, by using different knowledge descriptions, i.e. knowledge vs. information. Even though the 'knowledge of production' isn't classified separately, it may have a key function while analyzing these perspectives above. Within the context of both sociological and economical aspects or within the History discipline, it is an essential category to focus in order to understand the transformation of social relations. In this study the relationship between 'knowledge of production' and the capital accumulation is focused on. Highlighting the differentiation between private property and the capitalist private property, the transformation of the patent laws protected the knowledge of production is examined. In this scope, there are two essential processes: 1883 Paris Agreement and 1994 TRIPS Agreement. In this study, the relation between knowledge of production and the capital accumulation is scrutinized by tracking the continuum and differentiation of the two patent agreements. As for the case of suppressed identities, this has been evaluated according to a setting which explains their own consciousness and social existence. Kurdish identity has been reconstructed in the urban place where internalizing and resisting against inequality and discrimination move together and in an intertwined way. In this manner, Kurdish identity has been transformed into an identity pattern, which carries a multi-faced oppression posed by being trapped in the forms of both class-based and suppressed identities.

Anahtar kavramlar: Bilgi Ekonomisi; Fikri Mülkiyet Hakları; Patent; Sermaye Birikimi; Paris Sözleşmesi, TRIPS.

Keywords: Information Economy; Intellectual Property Rights; Patent; Capital Accumulation; Paris Agreement; TRIPS.

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı Yüksek Lisans Programında hazırlanan tezden derlenmiştir.

** Ankara Üniversitesi, İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi

1. Giriş

Bilginin toplumsal dönüşümünü incelemek insanlık tarihine oldukça ayrıntılı bir bakışı gerektirir. Bu tarihin, toplumsal bilgi açısından çeşitli dönüm noktaları taşıdığı da açıktır. Bu dönüm noktaları doğanın kavranışında, bilginin üretilme ve paylaşılma biçimlerinde yahut toplumsal üretimde önemli değişimlere yol açmıştır. Ancak bilgi kavramının hiçbir dönem, 21. yüzyılda olduğu kadar popüler bir başlık haline gelmediği söylenebilir. Bilgi 1930'lardan itibaren teknoloji biçiminde,¹ iktisadi karakteriyle birlikte daha fazla anılır olmaya başlar. Yani bilginin üretim süreçlerindeki rolü ve iktisadi büyüme faktörü olarak önemi ön plana çıkar. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı ve sonrasına tanıklık eden bu dönemde, savaş teknolojileri bağlamında bilimsel bilginin hem üretilme biçimleri hem de kullanım alanlarına ilişkin kritik gelişmeler yaşanır. 1970'lerde yaşanan bilgi teknolojilerindeki sıçrama ise, mal/hizmet dolaşımı ile finansal işlemleri etkileyecek ve bilginin meta karakterini ortaya çıkaracaktır. Bu dönüşüm, iktisadi ve sosyolojik kimi tanımları doğurmuştur. Örneğin bilgi ekonomisi kavramı bilginin meta karakteriyle yakından ilişkilidir. İnternet, ağ ve iletişim teknolojileri gibi toplumsal ilişkileri büyük ölçüde etkileyen gelişmeler ise bilgi toplumu, enformasyon çağı şeklinde yorumlanmıştır. Özetle, doğaya dair bilgimizin hiç olmadığı kadar arttığı ve toplumsal bilginin hiç olmadığı kadar yayıldığı bir dönemde bilgi sayısız veçhe kazanmıştır. Peki söz konusu bilgi, bir meta (nihai mal/ara mal), bir üretim ya da dolaşım teknolojisi veya hava, su, toprak gibi bir 'doğal mal' midir?

Bu gelişmeler, bilginin özel mülkiyet yasası olan fikri mülkiyet haklarını gittikçe pratik bir sorun haline getirmektedir. Fikri mülkiyet, özel mülkiyetin bir biçimidir. Ancak bilgiyi 'korumak' herhangi bir özel mülkü korumaktan daha zordur, çünkü bilgi doğası gereği çok daha kolay bir biçimde ve niceliksel olarak azalmaksızın paylaşılabilir. Bilginin bu özelliği fikri mülkiyetin genellikle özel mülkiyetten daha çok daha farklı bir olgu olarak tartışılmasına neden olur. Fikri mülkiyetin iktisadi anlamda taşıdığı değer ile bilgi

üretimine katkısına² ilişkin literatürde karşıt görüşler yer almaktadır. Bu çalışmada, bir fikri mülkiyet kategorisi olan patent yasalarına odaklanılmaktadır. Patent yasaları, salt *üretim bilgisi* üzerinden bir analize imkan verir. Dolayısıyla bu sınırlama, bilgiye dair ayrıntılı kavramsal bir tartışmanın önüne geçme çabası da taşımaktadır. Çalışmada, üretimin bilgisinde yaşanan farklılaşma patent yasaları üzerinden analiz edilerek, bunun sermaye birikimi bağlamında neye işaret ettiği irdelenmiştir. Bu süreçte iki uluslararası anlaşma öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi olan ilk uluslararası patent anlaşması Paris Sözleşmesi, icatlar açısından oldukça hareketli bir dönemde imzalanmıştır. İkincisi ise küresel bir patent rejimine giden yolu hazırlamakla mükellef TRIPS'tir (Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması). Bu ise, bilgi teknolojilerinin hem üretim sürecine hem de gündelik yaşama entegre olmaya başladığı bir dönemde gündeme gelmiştir. Bu iki anlaşmanın ne gibi benzer ve farklı misyonları olduğu sermaye süreçlerindeki farklılaşmalar üzerinden tartışılacaktır.

2. Bilgi Kavramına Kısa Bir Bakış

Bilgiye dair kısa giriş paragrafı, bilginin 'ne' olduğuna ilişkin bir yanıt vermeden çeşitli sorular sıralanarak tamamlanmıştır. Bilgi aslında hangi bağlamda değerlendirildiğine bağlı olarak bu özelliklerin her birini sergileyebilmektedir. İktisadi veya sosyal analizlerde geçen bilgi kavramına netlik kazandırmak için kısaca özetlenirse; Ben Fine (2009), son 20 ya da 30 yıldır, iktisat disiplininde yer alan vurgulardaki en önemli analitik kaymanın, bilgi ile bağlantılı sorunlarla ilişkili olduğunu ifade eder. Bilgi Keynesyen politikaların çöküşüyle, 1960'ların sonlarında özellikle enflasyon gibi makroekonomik büyüklükler çerçevesinde, *beklentiler* olarak anlaşılmaya başlanır (Fine, 2009: 58). Modele uymayan, durgunluk ve enflasyona ilişkin ekonomik göstergeler iktisatçıları iktisadi önermeleri bekleyişler çerçevesinde yeniden yorumlamaya sevk etmiştir. Bu bekleyişler, beklentileri oluşturan aktörlerin bilgisine dayanır. Aynı şekilde, piyasaların öngö-

1 Teknolojinin farklı iktisadi ekoller dahilinde nasıl tartışıldığı, bilgi kavramıyla kesişse de oldukça ayrıntılı bir başka çalışmayı gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmaya dahil edilmemiştir.

2 Liberal iktisatçıların kapitalist özel mülkiyetin iktisadi açıdan en verimli mülkiyet biçimi olduğu konusunda bir ortaklaşma varken, fikri mülkiyetin teknolojik ilerlemeyi engellediğini öne süren güçlü liberal görüşler çeşitli dönemlerde öne çıkmıştır. Bu hususa çalışmanın devamında değinilecektir.

rülere uymayan işleyişi de asimetric bilgi önermesiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Fine (2009), bu bilgi konseptinin iktisat disiplini açısından, piyasa aksaklıklarının içsel bir olgu olarak benimsenmesi, iktisadın matematiksel bir modelleme olarak kullanılması ve makro ile mikro iktisat arasında önemli bir basamak oluşturması gibi önemli sonuçları olduğunu belirtir. Manuel Castells (2008) de, sarsıcı gelişmenin 1970'lerde yaşanan enformasyon teknolojilerindeki ilerleme ve bunların ticari olarak kullanılmaya başlaması ile ilgili olduğunu söyler. Bu tarihten sonra ticarete konu olan ürünlerin, hizmetlerin ve ulaştırma-iletişim alt-yapısının içerdiği bilgiye (information) vurgu yapan bilgi ekonomisi ile bilgi toplumu kavramları sıklıkla kullanılmaya başlanacaktır.

Bilgi ekonomisi kavramı günümüzde, hem *information* hem de *knowledge*³ içeren genel bir çerçeveye karşılık gelmektedir. Bilgi ekonomisinin işlevi ve yapısı üretkenliği arttırmaya, yeni ürünlerin ve üretim süreçlerinin üretimine, ekonomik, toplumsal ve ideolojik yeniden üretime varan çeşitlilikte farklılaşmaktadır. Bu işlevlerin ağırlığında ve içeriğinde bir dönüşüm gerçekleşmiş olsa da bunların hiçbiri yeni olgular değildir (Fine vd., 2010: 69-83). Bilgi ekonomisi, 1962 yılında yayınladığı çalışmasında Amerika'daki bilgi temelli endüstrilerin ampirik analizini yapan Fritz Machlup tarafından ayrıntılı bir biçimde tartışılır. Godin (2008), bilgi ekonomisi kavramının Machlup'tan önce de kullanıldığını, felsefenin bilgi üzerine görüşlerle dolu olduğunu ve bazı iktisatçıların da kavrama ilgi duymaya başladığını ifade eder. Aynı şekilde Machlup'un bilgiyi ölçme amacıyla kullandığı yöntem de halihazırda mevcuttur. O halde

3 Bu iki ifade aynı anlama gelmese de birbirinin yerine kullanılabilir. Information kelimesinin Türkçe karşılığı enformasyon, malumat iken knowledge kelimesinin karşılığı bilgidir. Chris Freeman ve Luc Soete'nin Yenilik İktisadı (2004) kitabının çevirisinde Ergun Türkcan bu konuya değinerek uluslararası bir terim olduğu için enformasyonu tercih ettiğini belirtir. Ancak kitap içerisinde birbirinin yerine kullanıldığı kısımlar olduğunu da söyler. Öte yandan dildeki bu farklılaşma yani bilgi ekonomisinden enformasyon ekonomisine geçiş, iktisadi açıdan farklılık taşıyor olabilir. Enformasyon toplumsal bilginin yaratılması, işlenmesi, kullanılması ve korunması şeklinde tanımlanabilirken, bilgi daha sistematik ve entegre biçimde enformasyondur. Bilgi ancak enformasyon dahilinde üretilebilir ve toplumsal boyutlarla ilişkilidir. Fakat hem bilgi hem de enformasyon toplumsal ilişkilerden bağımsız değildir (Fuchs, 2002).

Machlup'ın özgünlüğü nereden kaynaklanmaktadır? Yazarın *The Production and Distribution of Knowledge in the United States* çalışması disiplinler arası olup, kullandığı yöntem itibariyle ana akım iktisattan farklılık göstermektedir. Bilgi temelli ekonomilere⁴ ilişkin yaptığı bu ölçüm sadece bilimsel bilgiyi ve araştırma geliştirme faaliyetlerini değil, en genel anlamda bilgi kavramını kapsamaktadır (Godin, 2008). Bilginin sadece üretimi ilgilendiren yeni teknikler çerçevesinde değil, tüm ekonomik faaliyetler çerçevesinde analiz edilmesi, piyasanın işleyişi hakkındaki yorumlarda da etkili olur.

Piyasa merkezli analiz, farklı türdeki bilgilerin tamamını aynı havuza dahil eder. Çünkü bunların hepsi ekonomik verimliliği arttırmanın bir aracıdır (Machlup, 1962: 6). Piyasa vasıtasıyla karşı karşıya gelen tarafların bilgisi, piyasadaki etkinliklerini belirler. Arzın-talebin, rekabetin-tekelin, görelî fiyatların ve bir dizi ekonomik analizin temeli piyasanın bilgisine dayanır. Satıcıların satabileceği en yüksek fiyatı ve alıcıların da satın alabileceği en düşük fiyatı *bildiği* varsayılır (Machlup, 1962: 3). Bu perspektifle değerlendirildiğinde, bilgi klasik iktisatta tam rekabetin unsurlarından biri olagelmıştır. Aksi halde eksik bilgi eksik rekabet şartlarına neden olacaktır.⁵ Yani en başta aktarıldığı üzere 60'larda fiyat /politika beklentileriyle gündeme gelen bilgi, klasik iktisadın piyasa modeline içkindir. *Piyasanın görünmez eli*, farklı düzeydeki örtük bilgiler sayesinde piyasa gerektirdiği şekilde dü-

4 Machlup çalışması için oldukça geniş bir çerçeve çizer. Örneğin bilginin okul, kilise, ordu gibi alanlarda üretiminden gazete, dergi, broşür gibi bilgi yayma araçları, bilgisayar, telefon, telgraf, projeksiyon, vs gibi bilgi makineleri, bankacılık alanlarında bilgi hizmetlerine kadar uzanan oldukça kapsamlı başlıklar altında girdi çıktı analizleri yapmıştır. Dolayısıyla maliyet unsuru ve kazanımlar bunları kullanan tüm sektörler açısından hesaplanmıştır.

5 "TRŞ (Tam Rekabet Şartları),...giriş-çıkış serbestliği ve girdi akışkanlığı, mal türdeşliği, bölünebilirlik, belirsizliğin bulunmaması ve bilginin tam olması gibi şartlar gerektirir. ERS'nin (Eksik Rekabet Şartları) teorisi, oysa, ...bölünemezliklerin, artan getiri nedeni olduğu; bilginin tam olmadığı koşulları inceler" (Kazgan, 2009: 204). Kenneth Arrow, 1962'de yayınlanan "Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention" makalesinde kaynakların optimum paylaşımının nasıl belirlenebileceğini analiz eder. Etkin bir kaynak paylaşımını sağlayan tam rekabetin önünde üç engel sıralar: bölünemezlik, sahiplenemezlik ve belirsizlik. Bilgi bu üç özelliğe de sahip bir metadır. Dolayısıyla bilginin rekabetçi olmadığı ve bir kamu malı olduğunu öne sürer.

zenlemektedir. Dolayısıyla başından beri klasik iktisadın, piyasanın rasyonelliği içerisinde aşkın bir bilgiyi barındırdığı söylenebilir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgiyle bağlantılı 'yeni ekonomi', 'yeni toplumsal yapı' analizleri yapılmaya başlansa da, bilginin 'enformasyon toplumu' ya da 'bilgi ekonomisi' çağına gelene kadar üretim/toplumsal yeniden üretim açısından önem taşımadığı söylenemez. Aksine bilgi, insanın dünyaya ayak bastığı andan itibaren hayatta kalması için kritik bir öneme sahip olmuştur. Kullanılan avlanma aletlerinde, toplayıcılıkta, tarımda, zanaatta ve basit makinelerde toplumsal biçimiyle her zaman var olmuştur. Bazen bir neslin diğeriyle kurduğu bağlarla birikerek kültür haline gelmiş, bazen de doğanın bilgisi şeklinde yüzyıllar boyunca aktararak (pre-kapitalist) tarım toplumlarını neredeyse değişmeden ayakta tutmuştur. Bu nedenle, bilgiye yönelik bu güncel ilgiyi kavramak için farklılaşmanın ne olduğu sorusunu sormak elzem görünmektedir. Her türden bilgi önemli midir? Ya da hangi bilgiler daha önemlidir? Bilgi temelli analizlerin değerlendirmelerine dahil ettikleri bilgi çeşitleri nelerdir? Bilginin tanımına, sınıflandırılmasına, toplumsal işlevine, yayılma mekanizmalarına yönelik çok sayıda farklı yaklaşım sıralanabilir. Farklı bilgi türlerinin⁶ birbiriyle ilişkisi ve kapsamı, toplumsal bilgi üretimi ve paylaşımındaki dönüşümün izlerini taşır. Örneğin zaman içerisinde ilerledikçe ve mekan değiştirdikçe, belirli bir kültürde *gündelik bilgi* olarak yer etmiş bir uygulamanın *iktisadi bilgiye* dönüştüğüne tanık olunur. Yahut akademik bilgi ile zanaatın bilgisi arasındaki sınırlar Aydınlanmanın etkisiyle çözülerek yeni biçimlerde inşa edilir. Bilim tarihi ise, bilimsel bilginin tanımına ilişkin tartışmalarla doludur, ki bu da aslında bilime ve yönetime dair tartışmadır.

Çalışmada patent anlaşmaları analiz edilirken, farklı disiplinler dahilinde geliştirilen yaklaşımların birbiriyle ilişkisi göz ardı edilmemekle birlikte, genel

6 Peter Burke, bilginin bilgiyi üreten ve aktaran gruplara göre sınıflandırılabilirliğinden bahseder. "Aydınlar bazı tür bilgilerin ustalarıdır, ama başka uzmanlık ya da 'yapmayı bilme' (know-how) alanları, bürokratlar, zanaatçılar, köylüler, ebeler ve halk tabiileri gibi gruplar tarafından geliştirilmiştir" (Burke, 2013: 15). Burke'un örtük bilgi (tacit knowledge) olarak bahsettiği know-how, aslında doğanın bilgisi ile üretimin bilgisi arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Bu açıdan 'yapmayı-bilme' toplumsal bilginin üretimi ve aktarımının mihenk taşıdır. Bir başka ilginç bilgi tasnifi için Machlup'ın (1962) çalışmasına bakılabilir.

ve bütünlüklü bir toplumsal bilgi kavramına referansta bulunulmuştur. Bunun Karl Marx'ın evrensel emek⁷ kavramına karşılık geldiği söylenebilir. Bu bilgi dönüşmektedir. Üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşüme bakılarak üretimin bilgisinin nasıl değiştiği anlaşılabilir. Çünkü üretim ilişkileri, üretim bilgisinin nasıl üretildiğini ve paylaşıldığını belirler. Fakat bu karşılıklı bir etkileşimdir. Bilginin nasıl üretildiği ve paylaşıldığı sorusu, bilginin kimin olduğu sorusundan bağımsız değildir. Dolayısıyla üretim araçlarının mülkiyeti ile üretimin bilgisinin mülkiyet ilişkisi örtüşmektedir. Fikri mülkiyet hakları kapsamında olan patent yasalarının analizi bilginin salt hukuki anlamda mülkiyetine açıklama getirmez, bu yasalar toplumsal mülkiyet ilişkilerinin bir izdüşümüdür.⁸ Fikri mülkiyet tartışmalarında eser sahibi ile toplum arasındaki gerilim şeklinde yansıtılan bu çatışma, aslında kapitalist özel mülkiyet sisteminin temel çatışmalarından biridir. Bu nedenle, uluslararası patent düzenlemelerinin işlevini anlamak için farklılaşan sermaye birikim süreçleri üzerinde durulacak ve patentlerin bu süreçlerde nasıl bir role sahip olduğu tartışılacaktır.

3. Sermaye Birikiminin Patent Yasaları Üzerinden İncelenmesi

Başkalarına ait bilim de tıpkı başkalarına ait emek gibi sermayeye katılır. Bununla birlikte, bilime olsun, maddi servete olsun, kapitalist biçimde el koyma ile kişisel biçimde el koyma birbirinden tamamen farklı şeylerdir (Marx, 2004: 373).

7 'Evrensel emek' (Universal Labour), Kapital'in Üçüncü Cildinde, Buluşlar Yoluyla Sağlanan Tasarruf başlığı altında tanımlanmaktadır. Marx bu bölümde sabit sermayenin sağladığı tasarrufların, aslında emeğin el birliği sayesinde gerçekleştiğini ifade eder. "Evrensel emek, her tür bilimsel emek, keşifler ve buluşlardır. Bu emek kısmen, canlı emeğin el birliğine kısmen de daha önce yaşamış kimselerin emeklerinden yararlanmaya dayanır" (Marx, 1990: 96).

8 Hukuksal yanılısama, mülkiyet ilişkilerinin kaçınılmaz olarak daha da geliştiği koşullarda, bir insanın bir şeye sahip olmadan o şeye yasal anlamda sahip olma hakkını elde edebileceği bir durum doğurur (Marx, 2013: 66). Yani hukuk kategorisinin sınırları içinde bir hak olarak değerlendirilen tüm mülkiyet biçimleri, bir mülkiyet ilişkisine ve bu mülkiyet ilişkilerinin gelişimini belirleyerek bu ilişkilerden etkilenen bir üretim tarzına karşılık gelmektedir.

Fikri mülkiyet, özel mülkiyetin bir biçimi olan yaratıcı ürünlerin sahiplik ilişkisine işaret eder. Diğer bir ifadeyle icat, üretim modeli, tasarım ya da kitap, resim, müzik eseri gibi sanat ürünlerinin özel mülkiyetidir. Toplumsal üretimin üretim araçlarının özel mülkiyeti ve özgür emek üzerinde yükseldiği kapitalist toplumlarda mülkiyet kutsaldır. 'Zihin emeğini' ve 'yaratıcılığı' içeren fikri mülkiyet ise daha fazla kutsanmıştır. Fikri mülkiyet, liberal düşüncede dört argümanla meşrulaştırılmaktadır. İlki John Locke'un geliştirdiği emek temelli mülk edinme yaklaşımıdır. Buna göre, bir nesneye emeğini katan kişi o nesneye el koyma hakkına sahiptir. İkincisi ise Hegel tarafından öne sürülen, özdenlik (self-existence) hali yani bireyin bir şeye iradesini vazederek varlığının bir parçası haline getirmesidir. Üçüncü yaklaşım faydacı teorilerin de ifade ettiği, kaynakların verimli kullanımınıdır. Son olarak birinci ve üçüncü argümanla desteklenen dördüncü argüman, teşvik özelliğine sahip olmasıdır. Fikri mülkiyetin icatların gelişmesini teşvik ettiği öne sürülür (May ve Sell, 2006: 19-22). Bu temel önermeler genelleşmiş bir fikri mülkiyet rejiminin felsefi dayanaklarını oluşturur.

Fakat bu felsefi dayanakların ardında maddi bir ilişkiler ağı gizlidir. Yukarıda ifade edildiği gibi fikri mülkiyet düzenlemeleri toplumsal mülkiyet ilişkilerinden bağımsız değildir. Fikri mülkiyeti *kişisel biçimde el koyma* çerçevesinde açıklamak, toplumsal bilginin üretimi ile fikir eserlerinin özel mülkiyet ilişkisi arasındaki bağı koparmaktadır. Bu nedenle patent (yeni endüstriyel ürün veya üretim tekniklerinin fikir hakları) gibi emeğe vurgu yapılarak meşrulaştırılan düzenlemeler analiz edilirken, *kapitalist biçimde el koyma* ile *kişisel biçimde el koyma* arasındaki fark gözetilmiştir. Aslında bunun kaynağı özel mülkiyet ile kapitalist özel mülkiyet arasındaki farkta gizlidir. Bu iki ilişki arasındaki fark, yani kişisel biçimde el koymadan kapitalist biçimde el koymaya geçiş toplumsal ilişkilerde nasıl bir dönüşümü gerektirmektedir?

Kapitalist özel mülkiyet ilişkisi her şeyden önce 'ücretli emek' ve emekten koparılan 'üretim araçlarının' özel mülkiyeti biçiminde görünür. Kapitalizm öncesi dönemde emek araçlarının özel mülkiyetine sahip doğrudan üreticiler üretim sürecine dolaysız şekilde hakim iken, kapitalist üretim sürecinin doğmasıyla üreten ile üretimin bilgisi arasında bir kopuş gerçek-

leşmiştir. Geleneksel üretim yapısını çözen kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkışı, emek araçlarını zanaatkardan bağımsız üretim araçlarına dönüştürmüş ve bilgi üretim/aktarım sürecini kökten değiştirmiştir. Bu dönüşüm oldukça uzun bir sürece yayılmıştır. Bunun fabrika ve otomasyon sisteminin doğuşuna kadar sürdüğü söylenebilir. Makine ve makineyle birlikte gelişen fabrika sistemi, toplumsal emek ile toplumsal bilgi birikimini doğa güçleri vasıtasıyla harekete geçiren kapitalist üretimin en sembolik veçhesidir.

Toplumun beynindeki bilgi ve yetenek birikimi, genel üretici güçler birikimi, bu süreçte emeğe karşı sermaye tarafından özümser ve böylece sermayenin ya da özel olarak üretim sürecine üretim aracı olarak giren sabit sermayenin malı olarak gözükür (Marx, 2008: 549).

Özetle üretim bilgisinin mülkiyet ilişkisi (diğer bir ifadeyle patent hakları), emek sürecinden sermaye sürecine dönüşen üretimin öyküsüyle örtüşmektedir. Bu durum aynı şekilde, bilgi üretim süreçlerinde emek sürecinden sermaye sürecine geçişe yol açmıştır. Dolayısıyla patent düzenlemeleri sermaye birikimi bağlamında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede analiz edilebilecek iki kritik süreç bulunuyordu: 1883 Paris Sözleşmesi ile 1994 TRIPS (Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları) Anlaşması. Çalışmada, iki uluslararası patent anlaşması arasındaki süreklilik ve farklılıkların izi sürülerek, sermaye birikimi ve üretimin bilgisi arasındaki ilişki irdelenmiştir.

3.1 Ulusal Patent Düzenlemeleri

Patent düzenlemelerinin temeli ilk Venedik imtiyazlarına dayanmaktadır. Ancak modern patent düzenlemelerine ilişkin verilen ilk örnek, İngiltere'de 1623'te çıkarılan Tekeller Yasası'dır. Bu yasanın amacı kraliyetin sağladığı keyfi imtiyazların önüne geçerek tekel oluşumunu engellemektir. Yasa ile patentler artık kraliyet imtiyazları olmaktan çıkarılmış ve patentin ancak icadın *ilk ve gerçek sahibine* verileceği belirtilmiştir. Tekeller Yasası'nı patent yasalarının Magna Carta'sı yapan da bu ifadedir (Machlup ve Penrose, 1950: 2). Farklı ülkelerdeki ulusal patent düzenlemelerinin oluşumunda, ülkeler arası ticaretin ve ortak gümrük birliklerinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca sanayi devriminin hızla artan icat ve yenilikleri, tekniğin korunmasına ilişkin düzenlemeleri gittikçe daha fazla gündeme getirmiştir. Patent düzenlemelerine ilişkin

ilk ekonomik tartışmalar serbest ticaret ve tekelleşme ekseninde yürütülür.⁹ Fakat uluslararası düzenlemeye götüren 1870'li yıllar, 'koruma yanlılarının' zaferine tanıklık edecektir. Bu gerçekten kimin zaferidir?

Patent üzerine yapılan tartışmaların büyük bir kısmı iki eksene sıkışır; serbest ticaret ve tekelleşme. Buna göre tekelleşme ile rekabet, iki karşıt kutupta yer almaktadır. Bu yaklaşım çoğunlukla Avrupa merkezli bir analizi referans almakta ve kapitalizmin kendini kurumsal düzeyde var ettiği en iyi örneklerden biri olan, son derece köklü bir patent sistemine sahip ABD'ye uymamaktadır. Bu yaygın değerlendirmeye göre düzenlemeleri destekleyenler tekelleşmeyi savunan kesimler iken, düzenlemelerin tamamen kaldırılmasını destekleyenler serbest ticaret yanlıları olmuştur. Ancak kapitalizmin tarihi incelendiğinde, serbest ticaret yanlısı kapitalist mitinin, belirli bir dönemde, 1860-1875 arasında İngiltere'de karşılık bulduğu fakat bunun da 1873 krizinden sonra büyük ölçüde terk edildiği görülmektedir (Hobsbawm, 2008). Aslında patent düzenlemelerine gösterilen kayıtsızlık, yeniliklere gösterilen kayıtsızlıkla örtüşmektedir.

19. yüzyılda, modern endüstriyelizm için çok elverişli olmayan bir ülkede faaliyet gösteren bir işadamı bunu çok güzel biçimde ifade etmiştir. Büyük Rothschild 'Paranızı kaybetmenin üç yolu vardır' der, 'Kadınlar, kumar ve mühendisler. Bunların ilk ikisi daha hoş, üçüncüsü ise en kesin yoldur' (C. P. Kindleberger 1964 s. 158). Hiç kimse bir Rothschild'ı en yüksek kar elde etmenin en iyi yolunu bilmemekle suçlayamaz. Sanayileşmemiş bir ülkede en yüksek kar sanayi yoluyla sağlanamazdı (Hobsbawm, 2008: 38).

Bu nedenle henüz ticaret gibi faaliyetlerin daha yüksek kar kaynağı olduğu ülkelerde, bazı sermaye temsilcileri tarafından patent düzenlemelerine şiddetle karşı çıkılması ve/veya düzenlemelerin geç sayılabilecek bir tarihte yapılması makul görünmektedir. Ulusal düzenlemelerin içerikleri, amaçları ve tarihleri; ülkelerin siyasal dinamikleriyle, sanayileşme düzeyleriyle ve öncü sektörleriyle bağlantılı olmuştur.

Aşağıdaki tabloda bazı ülkelerdeki ulusal düzenlemelerin tarihleri aktarılmaktadır. Bu patent yasaları, ülkeler arası ticari ilişkiler sonucunda ya da teknolo-

jik çalışmalara güvenli bir zemin hazırlamak üzere çıkarılmıştır.

Tablo 1. Ünelere göre ulusal düzenlemeler

İngiltere	1624 Tekeller Yasası 1852 Patent Tadil Yasası 1852 Yasa uyarınca ulusal patent kurumu kuruldu 1883 Yasası (Zorunlu Lisans ile ilgili düzenlemeler)
Fransa	1791 Ulusal Patent Yasası 1800 Yasa tadil edildi 1844 Yasa tadil edildi (Bu tarihe kadar aynı patent için ülke dışında başvuru yapıldığı takdirde patent geçersiz sayılıyordu)
Almanya	1877 Ulusal Patent Yasası 1923 15 yıldan 18 yıla uzatıldı 1936 'First to file' ilkesi terk edildi
İspanya	1811 Spanish Decree 1820 Ulusal Patent Yasası
Hollanda	1869 Mevcut düzenleme lağvedildi 1910 Yeni patent yasası 1912 Yürürlüğe girdi
ABD	1790 Ulusal Patent Yasası 1836 İlk ulusal patent kurumu kuruldu ve modern patent sisteminin temeli atıldı 1861 Koruma 14 yıldan 17 yıla çıkarıldı. Bu tarihe kadar ABD vatandaşı olmayanların başvuru şartlarını zorlaştıran farklı düzenlemeler kaldırıldı 1890 Sherman Anti-Tröst Yasası 1914 Clayton Anti-Tröst Yasası
Japonya	1888 Ulusal Patent Yasası 1889 Paris Konvansiyonu doğrultusunda yeniden düzenlendi 1909 Yasa tadil edildi 1921 'Work made for hire'

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

3.2 Uluslararası Patent Anlaşması: Paris Sözleşmesi

19. yüzyılın sonunda dünya ekonomisinin genel görünümü, ekonomik yoğunlaşma sonucunda kartellerden, tekellerden ve tröstlerden oluşmaya başlamıştı. Kar dalgalanmaları, yeni sektörlerin karlılıklarını hızla yitirmesi, ekonomik durgunluk gibi gerekçeler böyle bir yoğunlaşmayı doğurmuştur. Özellikle 1873

9 Ayrıntılı tartışma ve klasik iktisatçıların konu hakkındaki görüşleri için şu makalelere bakılabilir; Machlup ve Penrose (1950), "The Patent Controversy in Nineteenth Century" ile Machlup (1958) "An Economic Review of the Patent System".

buhranından sonra ve buhran nedeniyle kar düşüşlerinden dolayı patronlar arasında kar oranlarının düşmesine karşılık sözleşmeler imzalanmaya başlanır (Mandel, 2008b: 363). Bazı tröstler arasındaki buluş ve deney ortaklıkları da, bu kapsamda bir örnek olarak gösterilebilir. Fakat sermayenin yoğunlaşması sadece karlılığın düşmesine karşılık tepkiyi değil, büyük sermaye yatırımı gerektiren yeni sektörlerin varlığını da göstermektedir. Eski teknolojiyle bir arada kullanılmakla birlikte, yeni altyapı sistemlerinin (ör: elektrik, aydınlatma, telgraf sistemleri, ağır sanayi ürünleri) hayata geçirilmesi büyük miktarda sermaye gerektirmektedir.¹⁰

Paris Sözleşmesi, böyle bir yoğunlaşmanın henüz sayılı örneklerinin olduğu, rekabet nedeniyle ticarete korumacılığın arttığı fakat emek ve sermaye ihracında da belirgin bir artışın gözlemlendiği dönemde¹¹ imzalanmıştır. Ulusal patent düzenlemelerinde olduğu gibi uluslararası patent sözleşmesinin gerekçesi de tek bir olguyla açıklanamaz. Bir yandan ticari-iktisadi faaliyetlerin sınırlarının genişlemesi ve rekabet artışıyla, öte yandan endüstriyel icatların niteliğindeki/sayısındaki muazzam sıçramayla ve dünyayı birbirine bağlayan ağların artışı sonucunda teknik bilginin yayılmasıyla bağlantılıdır. Ancak kesin olan şu ki bu koşullar dikkate alındığında, sermaye birikimi açısından önem arz eden üretimin bilgisini (özellikle yeni teknikleri) koruma ihtiyacı, uluslararası bir patent anlaşmasını zorunlu hale getirmiştir.

Tüm bunların yanı sıra ulusal büyüme perspektifi de, uluslararası siyasi ve ticari faaliyetlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu dönem bilimsel faaliyet, teknoloji ve sermaye birikimi ilişkisi açısından önemli gelişmelere sahne olur. Dolayısıyla fikri mülkiyet tartışmalarında, bu dönemin olgularını gözetererek değerlendirme yapmak elzemdir. Yeni kurulmaya başlanan

büyük araştırma laboratuvarları, patent işbirlikleri, eğitim kurumlarının teknoloji üretimini teşvik edecek şekilde değişen yapısı, yeniliklerin/icatların sergilendiği uluslararası dünya fuarları dönemin kritik olguları arasında sıralanabilir. 1883 Paris Sözleşmesi'ni değerlendirmek üzere, sırasıyla bu olgulara kısaca değinilecektir.

19. yüzyıl icatlarının bilimsel niteliğine dair ortak bir görüş olmasa da, ikinci sanayi devrimi icatlarını geliştiren mucitlerin en azından temel bilimsel bilgilere sahip olduğu konusunda çoğu araştırmacı hem fikirdir. Nathan Rosenberg ve David Mowery (1989: 20-30) bu tartışmada, tek taraflı bir ilişkinin ve kitlesel üretimle laboratuvarla geliştirme yapmanın aynı şey olmadığını özellikle altını çizer. Bu vurgu teknolojik dönüşümü anlama konusunda oldukça önemlidir. Ayrıca çelik sektöründen örnek vererek bu dönem geliştirilen icatların yüksek derecede bilimsel bilgi içermediğini eklerler. Fakat bu icatları geliştirenlerin profili ile 18. yüzyılın mucitleri arasında 'değişmekte olanı' gösteren önemli farklar mevcuttur. Örneğin Newton'un adını duymamış bir zanaatkar iplik tezgahı gibi bir aleti geliştirebilirken, elektrik çağının düşük düzeyde teknik bilgiye sahip mucitlerinin en azından bir kaç bilimsel dersi takip etmiş olması gerekmektedir (Hobsbawm, 2008: 161). Değişen toplumsal üretimle ve kültürel paradigmayla bağlantılı olarak Amerika'da akşam okulları, teknisyen enstitüleri kurulmuş, Almanya'da üniversite reformuna gidilmiş ve Teknik Yüksek Okullar (Technische Hochschulen) açılmıştı (Bernal, 2011: 39-42). Dönemin mucitleri alanla ilgili üst düzey bilimsel bilgiye sahip olmasalar da, henüz teorik anlamda formüle edilmemiş nasıl gerçekleştiği bilinmeyen bir kimyasal süreci pratik olarak keşfetmiş olsalar bile pek çoğu bilimsel tartışmaların yürütüldüğü topluluklarla temas halinde olan kimselerdi.

Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, 20. yüzyılın teknolojiye angaje bilimsel araştırmalarıyla kapitalist ilerleme arasındaki ilişkinin temellerinin, hem bilim politikası olarak hem de kurumsal düzeyde 19. yüzyılın sonlarında şekillenmeye başladığı söylenebilir. 1900'lü yılların başında görülen binlerce araştırmacının çalıştığı büyük sanayi laboratuvarlarının ilk mütevazı örnekleri bu dönem görülmeye başlanır. 1876'da Edison'un kurduğu araştırma laboratuvarı

10 Örneğin anonim şirketlerin ortaya çıkışı büyük demiryolu yatırımlarıyla ilgilidir. Altyapı yatırımlarının finansmanı yalnızca sanayicilerin katkılarıyla değil, gelişmiş bir sermaye piyasasının varlığıyla da sağlanmıştır (Freeman ve Louça, 2013: 211).

11 Eric Hobsbawm (2008), İmparatorluk Çağında, 'korumacılık ve bunalım' hususlarına karşın 'serbestliği' ve ticari durgunluğa rağmen üretimdeki artışı özellikle vurgular. Ancak sermaye ihracının, henüz bankacılık faaliyetlerinden (temettü gelirlerinden) oluştuğu unutulmamalıdır. 19. yüzyılın 2. yarısı küreselleşme literatüründe 1. dalga küreselleşme dönemi olarak da tanımlanır.

Menlo Park ve 1870'lerin başında General Electric'in tekdüze dağılımda kaliteye sahip olduklarından emin olmak için malzeme testleri yapmak üzere kurduğu bağımsız tesisler bunlardan bazılarıdır. Aynı amaçla 1890'larda kurulan bir diğer birim de Eastman Kodak'ın Deney ve Test Laboratuvarı'dır (Rosenberg ve Mowery, 1989: 38). Bu merkezlerde endüstriyel bilgi ve uygulamaların geliştirilmesine yönelik bir dizi faaliyet yürütülür. Laboratuvarlara yönelik bu canlı ilginin kaynağı artık sadece girişimci mucitler değil, üretimde somut problemlere sahip, artı-değer kapasitesini arttırmak isteyen elektrik, kimya, demiryolu, petrol gibi alanlarda faaliyet yürüten rekabet halindeki büyük şirketlerdir.

Sektörlerin büyüklüğü ve ölçeği de araştırma için büyük yatırımlar¹² gerektirmektedir. Özellikle kimya sektörü bunun en çarpıcı örneğidir. Kimya sektöründeki patent duyarlılığı (daha sonra ilaç sektörünü de içerecek şekilde) başka hiçbir sektörde olmadığı kadar yüksek olmuş ve bu alan gelişmeye başladığı tarihten itibaren en çok patent başvurusunun yapıldığı sektörlerden biri haline gelmiştir. Ünlü Alman kimya şirketleri Bayer, Hoechst ve BASF kendi profesyonel AR-GE laboratuvarını kuran ilk firmalar arasında sayılır. Bireysel girişimciler ve mucitler 19. yüzyıl boyunca teknik gelişmeye önemli katkılarda bulunmuştur, fakat yüzyılın sonuna gelindiğinde akış prosesleri deneylerinin yapıldığı ölçek, bu ölçeğin getirdiği maliyet şirket tarafından karşılanmıyorsa, bir kimyagerin kişisel servetinin yetmeyeceği noktalara ulaşmıştır (Freeman ve Soete, 2004: 102).

Aynı durum ABD'nin ölçek ekonomisi için de geçerlidir. ABD İç Savaşı'ndan sonra genişleyen iç pazar ve yeni teknikler sayesinde, buna ek olarak Amerikan yerlilerin mülksüzleştirilmesine imkan veren yasal/yasadışı yöntemler vasıtasıyla hızla tarıma ve yerleşime açılan büyük araziler demiryolu, konserve, petrol, gıda ve makine şirketlerini büyük ölçekte üretim yapmaya sevk etmiştir. Bu gelişmeler neticesinde artık şirket düzeyinde yürütülmeye başlanan icat faaliyetleri, mevcut patent yasalarında icat sahipliğiyle ilgili

kimi düzenlemeler yapmayı zorunlu hale getirmiştir. Örneğin ABD'de işveren ile işçi arasında yaşanan 'eser sahipliği' yani mülkiyet gerilimini çözmek üzere, hem iş yasası hem de fikri mülkiyet yasalarında gerekli yapılar oluşturulur. ABD yasaları daha sonra diğer ülkeler için de örnek teşkil eder. Telif hakkı düzenlemeleriyle ilgili 'Work Made for Hire' (İvaz Karşılığı Çalışma) sistemi ve patent hakkı düzenlemelerine ilişkin 'Shop Right' (İşveren Ruhsatı), 'Hired to Invent' (İcat amaçlı İstihdam), 'Employee Improvements' (Çalışan Geliştirmeleri) doktrinleri zaman içinde gelişmiştir. Bu düzenlemelere gidilmeden önce de işverenin söz konusu eser üzerindeki haklarına ilişkin örnek dava kayıtları görülebilir¹³ (Simmons J. L., 2012: 2-16).

Araştırma faaliyetlerinin yoğunlaşması ve yüksek maliyetli araştırmaların merkezileşmesi 20. yüzyılda had safhaya varacak ve küresel istatistiklere bakıldığında patent başvurularının ezici bir çoğunluğunun şirketler tarafından yapıldığı görülecektir. Tek başına patent sisteminin tekelleşmiş bir arge sistemine sevk ettiği söylenemez, bilimsel-teknolojik araştırma faaliyetleri ile toplumsal üretim arasındaki ilişkinin ulaştığı boyut da, patentlere ilişkin yasal ve kurumsal değişimler üzerinde etkili olmuştur. Ulusal düzenlemelerle ilgili yerel dinamiklerle bağlantılı gelişmeler yaşanırken, uluslararası düzeyde hem daha hızlı üretilen yeni metaller hem de yüksek rekabetli geniş pazarlar, icadın korunmasını önemli hale getirir. Aynı zamanda emek gücünün büyük göç hareketleri ve ulaşım/iletişim kanallarının artışıyla bilginin aktarımı kolaylaşmıştır. Ulusların yeni tekniklerinin sergilendiği dünya fuarlarına gösterilen ilgi son derece yüksektir.

Freeman ve Francisco Louça (2013: 277), 1851'de Londra, Crystal Palace'ta düzenlenen Büyük Fuar'ın toplamda 6 milyonun üzerinde kişi tarafından ziyaret edildiğini aktarır:

1851'de düzenlenen... Büyük Uluslararası Sergi, özgüvenli endüstriyel ve teknik ilerlemenin muazzam ve muzaffer bir sergilenişi olmuştu... Turganyev Duman [Smoke] adlı romanında (Turganyev 1867: 1914) Crystal Palace'ın bir Rus ziyaretçiye bıraktığı izlenimi betimler; bu ziyaretçi 'bir tür, insan yaratıcılığınca tasarlanmış olan her şeyin sergilenişi'nde Rus buluşları

12 Ernst Mandel (2008a: 252), Departman II (tüketim malları üreten makineler) mallarının üretimine yoğunlaştığı dönemde dünya üzerinde neden serbest rekabet olabildiğini şöyle açıklar; 'Çünkü tüketim malları sektörüne girmek için gereken asgari sermayenin mütevazı karakteri tekellerin ve oligopollerin doğuşunu engelliyordu.'

13 Bu düzenlemelerin ayrıntılarına J. L. Simmons'un (2012) çalışmasından ulaşılabilir.

nın hiçbir role sahip olmamasından dolayı bunalıma girmişti (s. 154). 1876'daki Philadelphia Sergisi, daha fazla ziyaretçi çekmişti – 10 milyon üzerinde. Çeşitli büyük Avrupa kentlerindeki benzer sergiler, halkın dünya pazarlarında elde edilebilir hale gelen çok geniş bir yeni ürünler yelpazesi hakkındaki farkındalığını uyarmakta ve tüm dünyada iş bağlantılarına önayak olmakta önemli bir rol oynamışlardı.

Fuarlarla birlikte, burada sergilenen icatların mülkiyet haklarının korunması sorunu da gündeme gelmişti. Fuarın gerçekleştiği ülkelerin icat sahibine yeterli güvence sağlaması gerekmektedir. Aksi halde icat kopyalanarak, patentinin alınmadığı ülkelerde başka biri tarafından üretime kolayca uygulanabilirdi. Bu gerekçelerle, Uluslararası Paris Sözleşmesi'ne giden süreci hazırlayan da Viyana Dünya Fuarı olmuştur.

1873 Viyana Fuarı'nın duyurusu yapıldığında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda 1852 tarihli mevcut patent yasası patentlenmiş tekniğin, imparatorluk sınırları içerisinde, patentin alındığı tarihten itibaren 1 yıl içerisinde üretime başlamasını şart koşuyordu. Fakat bürokratik engeller yürürlükte olan yasanın dahi etkin şekilde çalışmasını engellemekteydi. ABD elçisi bu kaygılar nedeniyle, dışişleri bakanlığıyla temas kurmuş ve ortak görüşmeler sonucunda fuarda sergilenecek ürünlerin geçici olarak korunmasına imkan veren özel bir yasa¹⁴ çıkarılmıştır (Blakeney, 2003).

Bu amaçla görüşmelerin yapıldığı aynı tarihli Viyana Kongresi'nde endüstriyel bilginin 'tüm uygar ülkelerin yasalarınca korunmasına' yönelik ilk adım atılmıştır. Bunun 7 maddelik nedenleri, kongre raporunda aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- a. Uygar ülkelerde, entelektüel çalışmanın yasal olarak korunmasını talep eden hak anlayışı
- b. İcadın tam açıklanması ve yayınlanması ile sağlanan bu koruma, yeni tekniklerin zaman kaybetmeksizin ve güvenli şekilde toplumun genel bilgisine sunulmasının pratik ve etkili tek yoludur.
- c. İcadın korunması, mucidin emeğinin ödüllendirilmesini sağlar ve bu nedenle rekabetçi insanların, yeni ve faydalı teknik yöntemler/geliştirmeler için zaman harcamasını ve araçlarını seferber etmesi-

ni teşvik eder. Patent korumasının olmaması halinde, güvenli yatırımın araçlarını başka bir yerde arayacak olan yabancı sermayeyi çeker.

d. Patenti alınan icadın tamamen yayınlanması gerektiğinden, teknik uygulamaların tüm ülkelerin sanayisine yayılması için gerekli zaman ve para miktarı önemli ölçüde azalır.

e. İcatların korunmasıyla, endüstriyel ilerlemenin en büyük düşmanı olan 'imalat sırrı' en büyük desteğini kaybedecektir.

f. Akılcı patent yasaları olmayan ülkeler, mucitlerinin, emeklerinin yasal olarak korunduğu ülkelere göç etmesiyle büyük zarar göreceklerdir.

g. Deneyimler gösteriyor ki, bir patente sahip kimse icadının hızla uygulamaya geçmesi için en büyük uğraşı gösterecektir (Webster'den aktaran Blakeney, 2003: 3).

Yukarıda sıralanan bu gerekçeler, modern patent sisteminin kapitalist sistem açısından makro düzeyde taşıdığı anlamı genel çerçevede özetlemektedir. Gelişmiş ve endüstriyelleşme hedefi taşıyan her rasyonel ülkenin sahip olması gereken patent yasalarının sağladığı koruma, Paris Sözleşmesi ile ortak hale getirilecektir.

Viyana Kongresi ortak düzenlemeyi uluslararası gündeme yerleştirmeyi başarmıştır. Kongrenin ardından 1878, 1880 ve 1883 tarihlerinde toplantılar yürütülür. 1880 tarihli resmi toplantıda tartışılan taslak sözleşmede, endüstriyel mülkiyet 'sadece dar anlamda endüstri ürünlerini değil, tarımsal ürünleri (şarap, tahıl, meyve, büyükbaş hayvanlar, vb.) ve ticareti yapılan mineral ürünleri (kaynak suyu vb.)' kapsayacak şekilde tanımlanır (Fransa, *Conférence Internationale* (1880), n.27 supra, Ek VIII, akt. Blakeney, 2003: 4). Bu toplantıda ayrıca endüstriyel mülkiyetin korunmasına ilişkin bir birliğin kurulması da karara bağlanmış, karşılıklı ilkesi madde haline getirilmiştir. Fakat katılımcıların hükümetleri adına sözleşmeyi imzalama yetkisi olmadığından, hazırlanan taslak hükümetlerce tartışılmak üzere temsilciler tarafından aktarılmış ve sonuç olarak 1883'te imzalanarak¹⁵ 1884'te yürürlüğe

14 Bu özel yasa, 1851, 1862 Londra ve 1855, 1867 Paris Dünya Fuarlarında İngiltere ve Fransız hükümetlerinin çıkardığı yasa sayı temel almaktadır.

15 Sözleşmenin ilk imzacı ülkeleri arasında Belçika, Brezilya, Fransa, Guatemala, İtalya, Hollanda, Portekiz, Sırbistan, İspanya, İsviçre bulunmaktadır. Daha sonra 1884'te İngiltere, Tunus ve Dominik Cumhuriyeti de katılmıştır. ABD, tica-

girmiştir. Paris Sözleşmesi aynı zamanda üye ülkelerin kendi aralarında, sözleşmenin maddeleriyle çelişmediği sürece özel anlaşmalar (bilateral) yapabileceğini de belirtir.

Sözleşme daha sonra çeşitli dönemlerde revize edilir, bunlardan en önemlileri; Brüksel (1900), Washington (1911), Hague (1925), Londra (1934), Lizbon (1958), Stockholm (1967) ve Cenova'dır (1979). 1883'te kurulan Uluslararası Büro telif haklarına ilişkin kurulmuş olan büro ile 1893'te birleşerek **BIRPI**'yi (Fikri Mülkiyeti Koruma Amaçlı Birleşik Uluslararası Büro) oluşturur. **BIRPI** ilerleyen yıllarda organizasyon yapısını değiştirerek, bugün **WIPO** (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü) olarak bilinen kuruma dönüşecektir.¹⁶

3.3 Küresel Patent Rejimine Doğru

Paris Sözleşmesi'nden 20. yüzyılın son çeyreğine, TRIPS ve çok taraflı yatırım-hizmet anlaşmalarına uzanmak oldukça zor görünmektedir. Fakat bu zorluk, salt tarihsel veri yığının büyüklüğünden kaynaklanmaz. Kapitalizmin dönüşümleri ile bunalımlarının izini sürmek oldukça ayrıntılı başka bir çalışmayı gerektirmektedir. Tekellerin yükselişi ve sermayenin muazzam yoğunlaşmasıyla açılan 20. yüzyıl, emperyalist paylaşım ekseninde gelişen iki dünya savaşına (1917 ve 1945) sahne olur. Ardından gelen kapitalizmin Altın Çağı (1947-1973) (Hobsbawm, 2012: 19) ise ironik bir şekilde çift kutuplu dünyanın gölgesini üzerinde taşıyacaktı. Bu tarihsel kesit, bilim ve teknoloji üretiminde kritik bir aşamaya tekabül eder. Bu tarihten itibaren Özgür Narin'in (2008: 40-45) kavramsallaştırmasıyla 'bilim gerçek boyunduruk altına alınacaktır.'

20. yüzyılda, özellikle ikinci dünya savaşından sonra neredeyse tüm bilimsel araştırma faaliyetleri ve patent çalışmaları, artan şekilde sermaye destekli ve yüksek karlı projeler çerçevesinde yürütülmeye başlanır.¹⁷ Bazı temel bilimsel çalışmalar ayrı tutulmakla

birlikte, bilim dünyasında yaşanan gelişmelerin biza-tihi birikim perspektifleriyle iç içe geçtiği söylenebilir. Söz konusu olan sadece bazı üniversitelerin ve enstitülerin endüstriyel bilgi üretimine odaklanması değil, bilim üreten araştırma alanlarının da şirketler gibi kendi kaynaklarını yaratmaya çalışması ve ürettikleri bilgiyi patent yasaları vasıtasıyla koruma altına almasıdır. Gabriel Galvez-Behar (2011) bilimsel araştırma yapan kamu kuruluşlarının 30 yıldır özelleştirme sürecine angaje olduğunu ve bunun sembolik başlangıcının 1980'de ABD'de yürürlüğe giren Bayh-Dole Yasası olduğunu belirtir. Bu yasa üniversitelere, federal fonlarla yürütülen araştırmaların patentini alma hakkı tanımaktadır.¹⁸

Bu gibi patent yasaları esasen kritik bir dönüşüm işaret eder. Maliyetlerinin bir kısmı kamu tarafından karşılandığı halde kamuya ücretsiz sunulmayan bilimsel icatlar/bulgular, maliyetlerin toplumsallaştığını fakat karların gittikçe özelleştğini gösterir. Ha-Joon Chang (2001), ABD farmasötik sektöründe ar-ge faaliyetlerine yatırılan fonun %43'ünün endüstri, %29'unun ise ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü tarafından karşılandığını aktarmaktadır. Üniversite gibi kamusal alanlarda yürütülen bilimsel faaliyetler genellikle kolektif ve toplumsal kaynaklardan beslenir. Ayrıca bir araştırmada maliyet unsuru teşkil eden sadece kullanılan araçlar değildir, bir araştırma için gereken toplam bilimsel bilgi ve insan kaynağı da aslında kamu fonlarıyla karşılanmaktadır.

Patentleme faaliyetlerinin kamusal ar-ge birimlerine yayılmasının yanı sıra, coğrafi anlamda da ciddi bir genişleme söz konusudur. Paris Sözleşmesi birinci ve ikinci sanayi devriminde öne çıkan erken kapitalistleşmiş ülkeler açısından önem teşkil ederken, 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana patent kurumla-

ri markaya ilişkin yerel mahkeme kararı nedeniyle ancak 1887'de, Almanya ise 1903'te dahil olmuştur. Bugün itibarıyla sözleşmenin 175 imzacı ülkesi bulunmaktadır.

16 Paris Anlaşması'nın imzacı ülkeleri ve revizyon tarihlerine ilişkin tüm veriler WIPO'nun web sayfasından derlenmiştir.

17 1938 yılında, petrol rafine işleminde sadece yüksek kaliteli petrolün değil, farklı niteliklerdeki ham petrolün de işlenmesini sağlayacak bir proses geliştirmek üzere Katalitik Araştırma Ortakları (Catalytic Research Associates) kurulur. Grup

Kellogg, IG Farben, Indiana Standard, Jersey Standard'dan oluşsa da, daha sonra Shell, Anglo-Iranian (BP), Texaco ve UOP de katılmıştır. 1938'den 1942'ye kadar devam eden AR-GE işbirliği, atom bombası projesinden önce gerçekleştirilen en kapsamlı programlardan biri olmuştur. Ve projenin AR-GE maliyetleri 30 milyon doların üzerine çıkmıştır (Freeman ve Soete, 2004: 112-113).

18 '2015 tarihinde, IPO ve NAI işbirliği ile yayınlanan rapora göre 2014 yılında en çok ABD patenti alan üniversite 453 patent ile Kaliforniya Üniversitesi olmuştur. Üniversitenin 2014 itibarıyla sahip olduğu toplam aktif patent sayısı 4448'dir. Listede Stanford, MIT gibi ABD üniversitelerinin yanı sıra Kore, Japonya, Çin'den üniversiteler de yer almaktadır.

rı/başvuruları 'gelişmekte olan,' 'az gelişmiş' ülkelere kadar yayılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi Paris Sözleşmesi'nin gündeme gelmesinde etkili olan nedenlerden biri meta dolaşımının genişlemesiydi. Ayrıca, teknik ilerlemeler gündelik hayatı tersinmez bir biçimde değiştirdiğinden, icat ve ilerleme nosyonuna yönelik canlı bir ilgi mevcuttu. Küresel bir patent rejiminin doğuşu ise, sermayenin küresel hareketliliğiyle yakından ilgilidir. Bir sonraki bölümde, TRIPS'e geçmeden önce sermayenin coğrafi hareketleri üzerinde durulacaktır.

3.3.1 Sermayenin Genişleyen Uzamı Doğrultusunda Küreselleşen Patent Düzenlemeleri

Küresel bir patent rejiminin oluşumuna, birbiriyile ilişkili iki dönüşümün eşlik ettiği söylenebilir. İlki sermaye birikimindeki tıkanıklıklar ve bunalımlar doğrultusunda dünya çapında genişleyen ve değişen kapitalist işbölümü, ikincisi ise kapitalist üretimin temel motivasyonu artı-değer artışına imkan veren, üretimin yapısını karakterize eden ve rekabet gücü sağlayan yeni teknikler-teknolojilerdir. Fakat çalışmada sadece birincisi üzerinde durulmuştur. İkinci husus oldukça önemli olsa da yeni tekniklerin gelişimi patentleme faaliyetlerinin analizinde kullanılmayıp, makalenin sonunda patent çeşitliliği açısından kısaca değerlendirilecektir.

Mekan, birikim açısından daima dinamik bir boyut olagelmıştır. Salt üretim içerisinde değerlendirilirse, üretimin gerçekleştiği mekan olarak görülür. Yeniden üretim çerçevesinde değerlendirildiğinde ise, bu defa realizasyon alanları ve emeğin yaşam alanları da buna dahil olur. Zaten bu mekanlar, dolaşım ve üretim arasındaki ilişki gibi birbiriyle son derece ilişkili mekanlardır. Mekan sabit değildir, kapitalist ilişkiler çerçevesinde sürekli hareket etmektedir. David Harvey (2001) bu durumu şöyle özetler; birikim kapitalist üretim tarzında büyüme için enerji sağlayan bir motordur. Dolayısıyla kapitalist sistem oldukça dinamiktir ve kaçınılmaz şekilde genişleme eğilimindedir. İçerisinde yaşanan dünyayı sürekli yeniden şekillendiren kalıcı bir devrimci kuvvet oluşturur. Karl Marx'a göre basit yeniden üretimin durgun yapısı, kapitalist üretim tarzıyla mantıken bağdaşmamaktadır (Harvey, 2001: 237). Yani genişleme birikimin zorun-

lu bir sonucudur.

Özgür Öztürk (2006: 232-233), 20. yüzyılın ortalarındaki toplam sermaye hareketlerini şu şekilde değerlendirmektedir; ikinci dünya savaşından sonra üretken sermayenin uluslararasılaşması hız kazanarak, üretim uluslararası bir çapta örgütlenmeye başlar. Üretken sermayenin uluslararasılaşması kapitalist üretim ilişkilerinin yayılmasında özel bir öneme sahiptir çünkü bu sayede artı-değer üretimi coğrafi olarak genişler. Bu da meta ve para hareketleri vasıtasıyla genişlediğinden, meta ve para-sermaye hareketleri hız kazanır ve toplamda sermaye uluslararası bir nitelik kazanır. Sonuç olarak kapitalist üretim ilişkileri pek çok coğrafi bölgeye yayılır. Ancak bu durum 'az gelişmiş' ülkeler açısından bir dizi eklemleme sorununu da taşımakta ve dünya genelinde birikimi daha kırılan hale getirmektedir.

Genişleme aynı zamanda bunalım dönemlerinde 'krizden çıkışın' bir parçası da olmaktadır. Nitekim kapitalizmin hemen her bunalımı (Sovyetlerin kurulmasıyla sosyalist bloğun pazardan çıkması hariç (Mandel, 2008a) kapitalist dünya pazarının genişlemesiyle sonuçlanmıştır. Melda Yaman-Öztürk (2006), kapitalizmde krizleri incelediği makalesinde krizin diyalektik rolünü özellikle vurgular. Krizler aslında, kapitalizmin dünya ölçeğinde genişlemesi ve derinleşmesi için belirli fırsatlar da sunmaktadır. 'Karlılığı sürdürmenin yolu büyük ölçekli yeniden yapılandırmadır' (Ercan ve Yaman-Öztürk, 2009: 62). Örneğin 1979 krizinden çıkış yolu, üretimin küresel düzeyde örgütlenişine ilişkin düzenlemeler olmuştur. Patent sayıları ve kurumlarıyla ilgili küresel coğrafi haritayı değiştiren de bu olacaktır.

Kar oranlarının düşmesi üzerine yaşanan 1970'lerin kriziyle, kapitalizmin küresel örgütlenişinde yeniden yapılanmaya gidilir. Bu tarihten sonra küresel kurumların ve aktörlerin varlığından daha fazla söz edilecektir.

1970'lerde azalan kar oranları sonucunda ortaya çıkan bunalımla birlikte üretken yatırımlar cazibesini yitmiştir. Erken kapitalistleşen ülkelerde azalan yatırımların en önemli sonucu, kredi talebinin düşmesi ve atıl sermaye birikimi olmuştur. Sermaye, yeni karlı alanlar arayışıyla geç kapitalistleşen ülkelere yönelmiştir... [K]riz sonrasında sermaye birikimi dünya genelinde yeniden yapılanmış ve yeni bir işbölümü ortaya çıkmıştır... Erken kapitalistleşen ülkelere geç kapitalistleş-

şen ülkelere kredi ihracının ön plana çıktığı, bunun yanı sıra, sermayenin Güney Kore, Tayland gibi ülkelerde üretken yatırımlara yönelirken, Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri gibi ülkelerde doğrudan para sermaye olarak değerlendirildiği görülmektedir (Ercan'dan aktaran Yaman-Öztürk, 2006: 120-121).

Özellikle Asya'daki sanayi bölgelerinin yükselişine, küresel ölçekte üretken yatırım akışlarının katkı sağladığı söylenebilir. Bunun göstergelerinden biri de Doğrudan Yabancı Yatırımların (FDI) artışı ve coğrafi dağılımıdır. Çünkü bu yatırımlar üretken sermayenin uluslararasılaşmasına imkan vermekte (Ercan, 2003) ve yatırımın yapıldığı ülkedeki koşullara doğrudan müdahale edebilme gücünü sağlamaktadır (Öztürk, 2006: 233).

Ercan (2003) 1970'lerden sonraki artışı, *aşırı birikim ve sermayenin değersizleşme krizi* sonucunda yeniden düzenlemeye giden rekabet halindeki sermayelerin stratejilerinin bir parçası olarak açıklamaktadır. Hem emek üzerindeki denetimi arttırma hem de üretimi parçalara ayırarak daha düşük maliyetli üretim mekanlarına taşıma amacı üretimin küresel düzeyde saçılmasına neden olmuştur. Yani üretken yatırımlar, dünya geneline yayılmaya başlamıştır. Yukarıda da bu süreç üretken *sermayenin uluslararasılaşması* olarak ifade edilmişti. Ercan 1940'lı yıllardan farklı olarak geç kapitalistleşmiş ülkelerin de artık bu sürece daha etkin şekilde katıldığının altını çizer. Bu süreçte hem erken kapitalistleşmiş ülkelerin krizi aşma çabası hem de geç kapitalistleşmiş ülkelerin eklemleme sorunlarını içeren kendi krizlerini aşma çabası görülmektedir (Ercan, 2003). Eklemleme ve birikimi hızlandırma çabaları birlikte düşünüldüğünde geç kapitalistleşmiş ülkeler açısından yatırımı çekme amacıyla kimi avantajlı şartlar yaratmak kritik hale gelmiştir.

Ulusal fikri mülkiyet yasası, doğrudan yabancı yatırımı olumlu yönde etkileyen faktörlerden biridir. Ancak TRIPS'le ilgili eleştirel pek çok analizde özellikle bu mesele üzerinde durulmuş ve patent yasası çıkaran ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişinde anlamlı bir artış olmadığı ifade edilmiştir.¹⁹ Öte

19 Söz konusu eleştiriler için bkz. Yaşgül, S., Fikri Mülkiyet Haklarının Yükselişinde Gelişmekte olan Ülkelerin Uyguladıkları Stratejilerin Küresel Politik Ekonomi Yönünden Analizi –İlaç Sektörü Örneği-, 2009, yayınlanmamış doktora tezi ve Chang, H. (2001), Intellectual Property Rights and Economic Development – Historical Lessons and Emerging Issues.

yandan yatırım ortamının tercih edilebilir olması bir dizi faktöre dayanmaktadır. Fikri mülkiyet yasalarının mevcudiyeti ise bunlardan sadece biridir. Yatırım ortamlarını düzenleyen kurumları ve kurumlar arası koordinasyonu analiz ettiği çalışmasında Ayşe Cebeci (2013) fikri mülkiyet haklarının yatırım yapacak sermayelerin en önemli taleplerinden biri olduğunu belirtir. Üretken sermayenin uluslararasılaşması için koruma gerekmektedir. Bu koruma, hem üretimin bilgisi hem de rekabetin korunması için elzemdir (Cebeci, 2013: 273-274).

3.3.2 TRIPS'e Giden Süreç ve Sonuçları

Patent düzenlemelerinin küresel düzeyde önem kazanmasında, sermaye birikim sürecinde yaşanan dönüşümlerin etkili olduğu görülmektedir. Fakat bu konu ilk defa ABD tarafından, ticareti yapılan bilgi-yoğun metallerin izinsiz kopyalanması çerçevesinde gündeme getirilmiştir. Bu yolla, WIPO'nun kapsamına giren ve Paris Sözleşmesi'nin bağlayıcılığı olduğu bir konu, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve dolayısıyla Dünya Ticaret Örgütü (WTO) görüşmelerinin gündemine taşınabilmiştir. Böylece WIPO bünyesindeki anlaşmalardan farklı olarak daha kararlı uygulama mekanizmaları sayesinde yaptırım gücü artabilecektir. Ayrıca TRIPS ile WIPO bünyesindeki bir dizi anlaşma ve sektörel düzenlemenin tek bir çerçeveye taşınması sağlanmıştır. Söz konusu tarihte Paris Anlaşmasını onaylayan 108 ülke, Bern Anlaşmasını onaylayan 95 ülke varken WTO gündemine taşınan tüm fikri mülkiyet düzenlemelerinin 140'ın üzerinde imzacısı olacaktır (May ve Sell, 2006: 162-163).

Anlaşmanın temelleri, aslında 1970'lerin sonlarına kadar uzanmaktadır. Taklit mal ticaretinin artışı, 100 kadar çokuluslu firmayı harekete geçirerek Taklit Mallara Karşı Koalisyon kurmaya sevk etmişti. Aynı grup, Uluslararası Ticaret Örgütü²⁰ (ITO) kap-

20 GATT ilk defa 1947'de BM Konferansında imzalanmıştır ve bu anlaşma doğrultusunda ITO kurulmuştur. ITO, 1994'te WTO kuruluncaya kadar varlığını sürdürmüştür. Orijinal GATT metni WTO çerçevesinde revize edilmiş halde yürürlüktedir. 1994'e gelinceye kadar 7 Round düzenlenmiştir. Bunlar sırasıyla; Annecy Round (1949), Torquay Round (1951), Geneva Round (1955-1959), Dillon Round (1960-1962), Kennedy Round (1962-1967), Tokyo Round (1973-1979) ve Uruguay Round (1986-1994).

samında yürütülen GATT görüşmelerinden Tokyo Round'da (1973-1979) tartışılması için taklit mallara yönelik bir taslak kanunun²¹ oluşturulmasına da ön ayak olmuştur (Matthews, 2002: 9-10). 1970'lerde meselenin bu biçimde görünmesi, hem küresel markaların küresel ticaret hacmi hem de teknolojik gelişmelerle oldukça bağlantılıdır. ABD Uluslararası Ticaret Komisyonu (ITC) görüşmelerde yaptırım gücü²² oluşturmak için, taklit malların ve 'gelişmekte olan' ülkelerdeki zayıf fikri mülkiyet yasalarının Amerikan endüstrilerine zararını hesaplamaya çalışmıştır.²³ Özellikle elektronik ve yazılım sektörlerinde 1960'lardan itibaren kaydedilmeye başlanan gelişmeler sadece bu alanı değil pek çok sektörü etkiler. Geleneksel, emek-yoğun sektörler bir kenarda tutulursa,²⁴ pek çok sektörde elektronik ve sayısal altyapıya geçilir. Ayrıca teknik gelişmeler sadece yeniliklere değil yeniliklerin

kopyalanmasına da hız kazandırmıştır. Sonuç olarak çeşitli sektörlerdeki üretim bileşenleri, yeni tekniklere daha duyarlı hale gelmiştir. Bu durum üretken sermayenin coğrafi hareketleri çerçevesinde değerlendirildiğinde, patent meselesinin 90'lı yıllarda neden daha kritik hale geleceği açık şekilde görülecektir.

TRIPS, literatürde fikri mülkiyet haklarının analiz edildiği en popüler başlıklardan biridir. Bu nedenle TRIPS hakkında, anlaşmadan önceki sürece ve 1994'ten sonra devam eden tartışmalara dair çeşitli kaynaklar²⁵ bulunmaktadır. TRIPS'in fikri mülkiyet haklarının sosyal bilimlerde daha görünür bir mesele haline gelmesine vesile olduğu rahatlıkla söylenebilir. Buna ek olarak teknolojik gelişmeler ve dolayısıyla yeni teknolojilere entegre pek çok gündelik araç vasıtasıyla, fikri mülkiyet hakları gündelik yaşamda herkesin karşılaşabileceği bir sorun haline gelmiştir. TRIPS ayrıca, konunun uluslararası düzlemde 'az gelişmişlik' çerçevesinde tartışılmasına da neden olur.²⁶ Çünkü en başta anlaşmaya taraf ülkelere destekleyen konumunda olanlar 'gelişmiş' ülkeler iken, itirazlarını dile getirenler (Arjantin, Brezilya, Küba, Mısır, Hindistan, Nikaragua, Peru, Tanzanya ve Yugoslavya) (Matthews, 2002: 24) 'az gelişmiş/gelişmekte olan' ülkeler olmuştur. Özellikle ilaç patentleri,²⁷ bitki türleri, biyoteknoloji²⁸ gibi insani boyutu son derece önemli başlıklar TRIPS tartışmalarındaki temel eleştirilerdir. STK'lar dahil farklı kesimlerden yükselen eleştiriler, fikri mülkiyet düzenlemelerinin belirli ölçüde esne-

21 Agreement on Measures to Discourage the Importation of Counterfeit Goods

22 1974 tarihli ABD Gümrük ve Ticaret Yasası 301. maddesinin 1984'te revize edilmiş hali ABD'nin ticari yaptırımlar uygulayabilmesinin önünü açmıştır. Bu madde adil olmayan, fahiş ticaret pratiklerini ortadan kaldırmak için WTO onayı gereksizdir çeşitli yaptırımlarda bulunmaya ve fikri mülkiyet korumasında ticaret temelli bir yaklaşımın geliştirilmesine imkan vermiştir (Matthews, 2002: 15).

23 Buna göre 1986 yılında en büyük kayıp 5,1 milyar dolarlık zararlar bilimsel ve fotografik mallar üreten sektörde olmuştur. Bunu 4,1 milyar dolarla bilgisayar donanım ve yazılım endüstrisi, 2,3 milyar dolarla elektronik endüstrisi, 2,2 milyar dolarla motorlu taşıtlar ve taşıt parçaları endüstrisi, 2,1 milyar dolarla eğlence endüstrisi ve 1,9 milyar dolarla ilaç endüstrisi izlemektedir. Taklit malların ithalatı nedeniyle en büyük zararı endüstriyel ve çiftlik ekipmanları endüstrisi, elektronik, tekstil ve giyim sektörleri görmüştür. İhracatta ise en büyük kayıp motorlu araçlar ve araç parçaları ile elektronik sektöründe yaşanmıştır (ABD Uluslararası Ticaret Komisyonu, 1988:viii, 4-3) (akt. Wallerstein, vd., 1993: 12). Bulunan değerlerin hangi rakamlar baz alınarak hesaplandığı bilinmemektedir. Kayıplar, ABD'nin ticari yaptırım konusundaki tehditkar tutumu nedeniyle abartılı yansıtılmış olabilir. Fakat küresel düzeyde gelişmesi istenen fikri mülkiyet haklarının 1970'lerde en çok hangi sektörler ve firmalar açısından kritik olduğunu göstermektedir.

24 Belirli bir sermayedarın hangi durumda yeni teknolojileri devreye almak isteyeceği rekabet ve ücret düzeyleriyle bağlantılıdır. Geleneksel bir sektör olan tekstil, emek-gücünün ucuz olduğu coğrafyalara taşınan ilk üretim dallarından biri olmuştur. Bu nedenle üretim yapısı, teknolojik düzey açısından parçalı ve heterojen bir görünüm sergilemektedir. Bu durum daha sonra daha eski teknolojilere sahip elektronik parçaların üretiminde de yaşanacak ve basit elektronik devrelerin üretiminde genellikle düşük ücretli kadın emeği kullanılmaya başlanacaktır.

25 TRIPS ve WIPO analizleriyle ilgili ek kaynaklar; Ed. C. M. Correa, Research Handbook on the Protection of Intellectual Property under WTO Rules, 2010, Edward Elgar Publishing Limited. / C. Seville, EU Intellectual Property Law and Policy, 2009, Edward Elgar Publishing Limited. / D.G. Richards, Intellectual Property Rights and Global Capitalism: Political Economy of TRIPS Agreement, 2004, M.E. Sharpe.

26 D. G. Richards (2004), genel çerçeveden biraz farklı olarak, meseleyi güç ilişkileri dolayımında analiz edebilmek için kapitalist devleti Hegemonya, Bağımlılık ve Dünya Sistemleri Teorisi ve Sermayenin Uluslararasılaşması perspektifleri açısından irdelemiş ve sermayenin uluslararasılaşması perspektifinin TRIPS'i açıklayan en iyi çerçeve olduğunu ifade etmiştir.

27 İlaç patentleri nedeniyle TRIPS'in geç kapitalistleşen ülkelerde yol açtığı sorunlar için bkz. Yaşgül, S., Fikri Mülkiyet Haklarının Yükselişinde Gelişmekte olan Ülkelerin Uyguladıkları Stratejilerin Küresel Politik Ekonomi Yönünden Analizi -İlaç Sektörü Örneği-, 2009, yayınlanmamış doktora tezi.

28 Biyoteknoloji ve etik üzerine ayrıntılı tartışma için bkz. Çankaya H., Devlet ve Tabiat, 2012, SAV.

tilmesine önemli katkı sağlayacaktır. Fakat bu başlıkta, söz konusu tartışmalara ayrıntılı değinilmeyip TRIPS'in belirlediği patent kapsamı üzerinde kısaca durulacaktır.

1986-1994 tarihleri arasında yapılan görüşmelerin anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanması 301. maddenin yaptırım gücü sayesinde olur. Gervais (1998: 12), Taklit Malların Ticareti ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması Müzakere Grubunun bu süre boyunca yirmi sekiz defa toplandığını aktarır (akt. Matthews, 2002: 29). Görüşmelerin ilk üç yılı GATT görüşmelerinin fikri mülkiyet standartlarına ilişkin bir konuda yetkili olup olmayacağı üzerine yürütülen tartışmalarla geçer. Karşı çıkan ülkeler, meselenin WIPO aracılığıyla tartışılması gerektiği konusunda ısrar eder (Matthews, 2002: 30-31). Öne sürülen kaygılar, aşırı koruma nedeniyle teknoloji transferinin engellenmesi ve patent koruması nedeniyle farmasötik ve agro-kimyasal ürünlerdeki maliyet artışıdır (Gervais'den aktaran Matthews, 2002: 31).

Anlaşmazlıklar konusunda karara varılmasını sağlayan asıl mekanizma, 301. maddedir. Bu süreç boyunca ABD 1991'de Hindistan, Çin ve Tayland'ı farmasötik ürünlerin yetersiz patent koruması ve ABD telifli kitap, kayıt ve videoların korsan satışları nedeniyle öncelikli gözetim listesine alır. Çin ve Tayland, taahhütlerinin ardından öncelikli gözetim listesinden çıkarılarak gözetim listesine geçirilmiş ancak 1992'de yetersiz patent koruması nedeniyle Hindistan'ın Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi (GSP) vergi muafiyeti iptal edilmiştir, ek olarak yirmi beş ülke öncelikli gözetim listesine eklenmiştir. ABD ile ticareti etkileyen bu ciddi yaptırımlar, 'gelişmekte olan' ülkeler açısından TRIPS'i imzalamayı pragmatik bir mesele haline getirmiştir (Matthews, 2002: 31-32).

Sonuç olarak 12-14 Nisan 1994'te Marakeş'te gerçekleşen Uruguay Round'un son görüşmelerinde TRIPS'le birlikte WTO'nun kuruluşu dahil pek çok ticari yan anlaşma 114 ülke tarafından imzalanır. Anlaşma 1 Ocak 1995'te yürürlüğe girer. Öte yandan anlaşmanın ek düzeltmeler gerektireceği ve iyileştirmeye açık olduğu herkesçe benimsenir. Anlaşmanın kendisi de coğrafi işaretler (madde 23.4), biyolojik icatların patentlenmesi (madde 27.3.b) ve 'ihlal niteliği taşımayan durumlar' (madde 64) gibi bir dizi ek provizyon getirecek bir reform takvimi içermektedir.

71. madde, anlaşma yürürlüğe girdikten beş yıl sonra ve daha sonra iki yıl aralıklarla, anlaşmanın uygulandığını incelemek üzere bir Konseyi şart koşmaktadır. Daha sonraki Singapur, Seattle ve Doha toplantıları da inceleme başlıklarının genişletilmesine vesile olur (Blakeney, 2003: 16).

Her üye ülkenin fikri mülkiyet yasalarını aynılaştırma hedefinin olmadığı, uyumluluğun amaçlandığı ifade edilse de, TRIPS maddeleri korumaya ilişkin asgari standartları tanımlar. Bu doğrultuda her ülke kendi 'tercihleri' ve altyapısına göre düzenleme yapabilmektedir. Ancak bu durum, üyelerin etkisiz, yaptırım gücü olmayan uygulamalar ve cezalar belirleyebileceği anlamına gelmez. Üye ülkeler, TRIPS maddelerini olabilecek en etkili şekilde yerine getirmekle yükümlüdür (Busche, 2009: 15). TRIPS WIPO anlaşmalarının maddelerine referans vermekte ve telif haklarıyla bağlantılı haklar, ticari markalar, coğrafi işaretler, endüstriyel tasarım ve modeller, patentler, entegre devrelerin yerleşim tasarımı (topografya) ve ifşa edilmeyen bilgilerin²⁹ korunmasına ilişkin hükümler içermektedir.

Patentlere ilişkin hükümler anlaşmanın 27 ila 34. maddelerinde tanımlanmaktadır. 27. madde patenti alınabilen buluşların tanımını yapar. Bu maddeye göre, *ister ürün ister proses olsun*, teknolojinin her alanındaki tüm icatların özgün, buluş basamağı ve endüstriyel olarak uygulanabilir olması şartıyla patenti alınabilir (TRIPS, Madde 27.1). **Teknolojinin her alanı** ifadesi, tarım, gıda, sağlık gibi alanları dışarıda tutan bazı ülkelerin düzenlemelerini *a priori* olarak elimine etmektedir (Busche, 2009: 25). Bu muğlak tanım, hem mevcut her alanda hem de gelişebilecek yeni alanlardaki (ör. biyoteknoloji, malzeme vs.) özgün yeniliklerin doğrudan patent koruması kapsamına girmesini sağlamaktadır.

Anlaşmada patent kapsamı için bazı istisnai durumlar da belirtilmiştir; Üye ülkeler *söz konusu istisnanın ulusal yasalar tarafından engellendiği için yapılmadığını göstermek şartıyla* insan, hayvan ya da bitki yaşamını/sağlığını korumak veya çevreye yönelik cid-

29 Söz konusu korumayı sağlayan Madde 39'dur. Örneğin Madde 39.3 Üyeleri, ulusal yasaları uyarınca piyasaya girmek için devlet ya da devlet kurumlarına ifşası gereken farmasötik veya tarımsal kimyevi ürünlerin bilgisini korumakla yükümlü kılar (Busche, 2009: 29).

di zararlardan sakınmak dahil kamu düzenini ve genel ahlakı korumak için gerekli önlemler alabilir (TRIPS, Madde 27.2). Ayrıca istisnai durumlara insan/hayvan tedavisindeki tanısai, terapötik ve cerrahi yöntemler de dahil edilebilir. Mikro-organizmalar haricindeki bitki ve hayvanlar ile aslen bitki ve hayvanların üretimine yönelik, biyolojik ve mikro-biyolojik olmayan prosesler dışındaki biyolojik prosesler de patent kapsamı dışında tutulabilir. Fakat üyelerin bitki çeşitlerini korumaya yönelik yürürlükte olan *sui generis* veya bununla ilgili herhangi kombine bir sistemi olmalıdır (TRIPS, Madde 27.3a ve 27.3b).

Bu olası istisnalar da tercihe bırakılmıştır. May ve Sell (2006: 191) bir zorunluluk olarak belirtilmeyen bu istisnaların, 'gelişmekte olan' ülkeler üzerinde ulusal patent yasalarının kapsamlarını genişletmeleri için ikili baskılara neden olabileceğini ifade eder. Özellikle tarımsal faaliyetlerle ve geleneksel tedavi yöntemleriyle ilgili bilgilerin çözülmesine neden olabilecek bu durum, TRIPS'in açık kapı bırakarak tehlike arz ettiği en önemli alanlardan biridir.³⁰ TRIPS'in 27. maddesinde belirtilen bir diğer önemli husus da, icadın geliştirildiği ülkeden, ürünlerin yerelde üretilmiş yahut başka ülkeden ithal edilmiş olmasından bağımsız olarak patentinin alınabileceğinin açık şekilde belirtilmesidir.³¹ Bu sayede yeniliğin patenti, istisna durumlardan etkilenmediği sürece TRIPS'i imzalamış herhangi bir ülkede alınabilecektir. Anlaşmanın 28. maddesi patent sahibinin haklarını, 29. maddesi başvuru şartlarını tanımlamaktadır. 30. madde ise tanınan haklara ilişkin istisna sayılabilecek genel durumların çerçevesini çizmiştir.

Bahsedilebilecek son husus, koruma süreleridir. Patentler, başvuru tarihinden itibaren 20 yıl koruma sağlamaktadır ve bu süre dolmadan koruma kaldırılmaz (TRIPS, Madde 33). Fakat patent başvuru tarihi ile patentin verildiği tarih arasındaki sürenin uzun olması, mevcut korunma süresini kısaltabilir. Bu ne-

denle özellikle farmasötik ürünler ve tarım ilaçları için ek koruma süreleri verilebilir (Busche, 2009: 26). TRIPS'te Paris Sözleşmesi'nden farklı olarak faydalı modellere (utility patents) ilişkin düzenleme bulunmamaktadır. Anlaşmanın patentlerle ilgili maddeleri kısaca bu şekilde özetlenebilir.

65. ve 66. madde, anlaşmanın uygulanmasına ilişkin hususları açıklamaktadır. Bu doğrultuda Madde 65.1 uyarınca, 'gelişmiş' ülkeler anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten 1 yıl sonra, yani 1 Ocak 1996'da ulusal yasalarını anlaşmaya göre düzenlemiş olmalıdır. 'Gelişmekte olan' ülkeler için, ulusal muamele (Madde 3) ve en çok kayırılan ülke (Madde 4) ilkelerine uymak kaydıyla, bu tarih 1 Ocak 2000 olarak belirlenmiştir. Ayrıca TRIPS anlaşması yürürlüğe girmeden önce söz konusu teknolojinin (ör. ilaç patentleri) korunmadığı bölgelere 5 yıl daha süre tanınmıştır. 'En az gelişmiş' ülkeler için ise bu süre 10 yıl olarak (2005'e kadar) belirtilmiştir (Matthews, 2002: 72-73). Ancak hangi ülkenin gelişmiş hangi ülkenin gelişmekte olan ülke kategorisine girdiği kesinlik taşımadığından 1 yıllık geçiş süresinde gecikmeler yaşanmıştır. Matthews (2002: 73), bu nedenle pek çok ülkenin bu nedenle kendini 'gelişmekte olan' ülke kategorisinde tanımlamayı tercih ettiğini aktarmaktadır.

Küresel uyumlulaştırma süreci, küresel/bölgesel/ulusal kurumlar ve bu kurumlarla sivil toplum kuruluşları arasında etkili bir koordinasyonu zorunlu kılmıştır. Fikri mülkiyet ile ilgili çok sayıda kurum ve derneğin varlığı, meselenin zorluğunu gözler önüne sermektedir. Yeni gelişen teknolojiler ve bölgesel farklılıklar patent kapsamını ve patent yasalarını dinamik bir hale getirmektedir. Öte yandan bu süreç, anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte fikri mülkiyet ile ilgili hukuki alt yapısı olmayan ülkeler için ciddi bir maliyet anlamına gelmektedir. Dolayısıyla hem maliyetler nedeniyle hem de daha hızlı bir koordinasyon için bazı ülkeler, bölgesel birimler oluşturmuştur. 2013 tarihi itibarıyla geçiş süreci, 'en az gelişmiş' ülkeler için halen tamamlanamamıştır. TRIPS Konseyinin 27 Haziran 2002 tarihli toplantısında, bu ülkelerin özellikle ilaç patentleri nedeniyle, geçiş tarihi 1 Ocak 2016 tarihine ötelenmiştir.³²

30 Bu durum Tarım ve Gıda Örgütü'nün (FAO) çiftçilere tanıdıkları haklarla ve Birleşmiş Milletlerin Biyoçeşitlilik Sözleşmesi'nin (CBD) 8(j). maddesiyle çelişmektedir (May ve Sell, 2006, s. 192). Tarımsal üretimde neden olduğu olumsuz etkiler ve tartışmalar için bkz. C. May ve S. K. Sell, Intellectual Property Rights, Lynne Rienner Publishers Inc., 2006.

31 Bu madde 19. yüzyılın korumacı patent düzenlemeleriyle farklılık göstermektedir. 19. yüzyılın ulusal patent düzenlemeleri belirli bir süre içerisinde üretim yapmayı şart koşuyordu.

32 Söz konusu karara http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/art66_1_e.htm adresinden ulaşılabilir.

4. Sonuç Yerine

Modern patent sisteminin temel özellikleri ve kurumlarının oluşumu, kapitalizmin tarihine paralel olarak incelendiğinde, bu sürecin yeni bir paradigma olan kara dayalı üretimin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği görülecektir. Fakat daha ayrıntılı bakıldığında aynı tarihin pek çok iniş çıkış barındırdığı ve tek düze olmadığı da kolayca fark edilebilir. Dolayısıyla her ülkede tümüyle aynı tarihsel seyir aranmamalıdır. Bu nedenle iki anlaşma değerlendirilirken kapitalizmin *temel eğilimleri* baz alınmıştır. Örneğin sanayileşmiş ülkelerdeki ulusal düzenlemelerin oluşumunda teknoloji ile üretim arasındaki ilişki ve sanayileşme perspektifi etkili olmuştur. Bu açıdan ABD tarihi, patent kurumlarının oluşumu açısından benzersiz bir örnek teşkil eder.

Öte yandan kapitalistleşme sürecinin yaşandığı her ülkede aynı rota izlenmemiştir. Sanayi devriminin ilk dönemlerinde pek çok icadın kaynağı olan İngiltere’de bile, yasal düzenlemeler yürürlükte olsa da uzun süre atıl kalmış, işlevsel bir sistemin oluşması zaman almıştır. Bu durum İngiltere’nin 1860’lara gelene kadar dünya ticaretinde lider olması ve bu nedenle İngiltere’de serbest ticaret paradigmasının daha geçerli olmasıyla yakından ilgilidir. Fakat krizden sonra, İngiltere’de de iktisadi tutum değişecek ve genelde banka-sermayesinin istekleri önem kazanacaktır. Diğer Avrupa ülkelerindeki patent yasalarının oluşumunda ise, uluslararası siyasi/ticari ilişkilerin etkili olduğu söylenebilir. Tunus, Brezilya, Guatemala gibi ülkelerde erken bir tarihte düzenleme yapılması sömürge ilişkilerinden kaynaklanmaktadır.

19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, mevcut ulusal düzenlemelerin diğer ülke vatandaşlarına koruma sağlamaması ve dünya fuarları nedeniyle, bu durumu ortadan kaldıracak uluslararası bir düzenleme ihtiyacı ortaya çıkar. Paris Sözleşmesi; teknoloji ile üretim arasındaki ilişkinin, tarıma dayalı toplumlardan farklı olarak tersinmez şekilde dönüştüğü, icatların hayata geçirilmesi için artık büyük sermaye yatırımlarının gerektiği bir dönemde imzalanmıştır. Sözleşmenin etki alanı, 1994’te imzalanan TRIPS’ten farklı olarak, özellikle erken kapitalistleşmiş sanayi ülkeleridir.³³ Bu ülkelerin ulusal yasalarının ve Pa-

ris Sözleşmesi’nin, sağladığı korumayla sermayenin yoğunlaşmasına imkan veren araçlardan biri olduğu söylenebilir. Küresel bir patent rejiminin oluşmasına imkan verecek ve sermayenin coğrafi hareketine daha da esneklik kazandıracak TRIPS anlaşması ise ‘operasyonel bir birim’ haline gelen bütün dünyada fikri mülkiyeti güvence altına alma hedefi taşımaktadır.

Küresel patent rejimine götüren süreci anlamak için kapitalizmin krizlerini ve bu krizler neticesinde değişen uluslararası işbölümünü göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Üretimin farklı bölümlerinin dünya ölçeğinde farklı bölgelere yayılması, patent koruma sisteminin genelleştirilmesini kritik hale getirmiştir. Öte yandan meselenin GATT kapsamında ticarete söz konusu mallar üzerinden gündeme taşınmasında Paris Sözleşmesi’nin yaptırım gücünü artırma amacının yanı sıra, bilgi temelli metaların artan ticareti etkili olmuştur. 1970’lerden bu yana enformasyon teknolojilerinde (yazılım, donanım, internet) yaşanan gelişmeler bilgi temelli metaların artışında önemli rol oynamıştır. Kopyalama kolaylığıyla birlikte değerlendirildiğinde özellikle müzik, film, eğlence ve yayın sektörü açısından fikri mülkiyet hakları elzem görünmektedir.

WIPO’nun 2012 tarihli World Intellectual Property Indicators raporunda, 2011 yılında 2,14 milyonluk patent başvurusun gerçekleştiği aktarılmaktadır. Patent sayılarına ilişkin çerçeve 2000’li yıllara doğru genişletildiğinde bir başka gerçeklik daha açığa çıkmaktadır. 2000’li yıllarda muazzam bir artışla 2 milyonu aşan patent başvuru sayılarının, sadece maliyet düşüren yeni üretim tekniklerindeki artıştan kaynaklandığı yahut salt koruma amacı taşıdığını söylemek mümkün müdür? Bilgi ve teknolojinin, üretim yöntemlerinden, ulaşım sistemlerine ve meta çeşitliliğine kadar uzanan geniş bir kapsamı bulunmaktadır. Aslında

[p]atent sistemi, bir icadın sadece kendisini yaratan mucidin adıyla tanınmasını olanaklı kılar; ama böylece, bu icadın mevcut olan diğer insan ürünü nesnelere benzerlikleri veya ilişkileri de gözardı edilir. Patente ilgili yasa bütünüyle şu anlayış üzerinde temellendirilmiştir: Bir icat, hakları yasa tarafından kendisinin meşru yaratıcısı olarak tanımlanacak bire-

reçte ticari sermayenin uluslararasılaştığı ifade edilmektedir. Fakat sömürge ülkelerin bu ilişkiye eklenme biçimi ham madde tedarikçiliği şeklindedir.

33 Sermaye hareketleri çerçevesinde değerlendirildiğinde bu sü-

ye devredebilen **tamamen farklı**, yeni bir ‘nesnedir’. Böylelikle patent sistemi, insanlar tarafından yaratılan nesnelerin süregelen akışını bir ‘**farklı nesnelere**’ dizisine dönüştürür (Basalle, 2013: 99).

Yani patent sayılarındaki muazzam artış, meta çeşitliliğindeki artışı da gözler önüne sermektedir. Bu da aslında bilgi üretme süreçlerinin de bizatihi sermaye sürecine dönüştüğünü gösterir. Bilginin metalaşması olarak da tanımlanabilecek bu süreç, kapitalist üretim ilişkilerinin genişlemesine ve derinleşmesine imkan verir. Genişlemenin hem mekansal hem de zamansal olduğu söylenebilir. Sermaye, hareketin mekansal ve zamansal kısıtlarını ortadan kaldırmaya çalışır. Patentler vasıtasıyla geleceğin metalarını yaratır. Kendi ‘rasyonel’ hızlarda hareket eder ancak etkileri şimdiki zamanı da aşarak ışık hızında yayılır.

Kaynakça

- Arrow, K. (1962) “The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors” Editör: National Bureau of Economic Research, The Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention içinde, USA: UMI, 609-626.
- Basalle, G. (2013) Teknolojinin Evrimi, çev: C. Soydemir, Ankara: Doğu Batı.
- Bernal, J. D. (2011) Bilimin Toplumsal İşlevi, çev: T. Ok, İstanbul: Evrensel.
- Blakeney, M. (2003) The International Protection of Industrial Property: From Paris Convention to the TRIPS Agreement, Document ID: WIPO/IP/CAI/1/03/2: World Intellectual Property Organisation.
- Burke, P. (2013) Bilginin Toplumsal Tarihi, çev: M. Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Busche, J. (2009) “WTO – Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights”, Stoll, P. T., J. Busche ve K. Arend, (der), The Concept of the TRIPS Agreement içinde, Hollanda: Koninklijke Brill NV, 12-32.
- Castells, M. (2008) Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi, çev: E. Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cebeci, A. (2013) Bilmediğimiz Kapitalizm, Gizli Elin Kurumsallaşması: YOİKK, İstanbul: SAV.
- Chang, H. (2001) Intellectual Property Rights and Economic Development – Historical Lessons and Emerging Issues, Malaysia: Third World Network.
- Ercan, F. (2003) “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına İlişkin Yapısal-Yasal Düzenekler (Rekabetçi Devletin Oluşum Süreci)”, Sanayi Kongresi: Küreselleşme ve AB Süreçlerinin Ülke Sanayi ve Mühendislerine Etkileri içinde, Ankara: MMO Yayın No: 350.
- Ercan, F., M. Yaman-Öztürk (2012) “1979 Krizinden 2001 Krizine Türkiye’de Sermaye Birikimi Süreci ve Yaşanan Dönüşümler”, Praksis, Sayı 19, 55-93.
- Fine, B., D. Milonakis (2009) From Economics Imperialism to Freakonomics: the Shifting Boundaries between Economics and Other Social Sciences (Economics as Social Theory), London: Routledge.
- Fine, B., H. Jeon, G. H. Gimm (2010) “Value is as value does: Twixt knowledge and the world economy”, Capital&Class, Vol. 34, 69-83.
- Fremann, C. F. Louça, (2013) Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devriminden Bilgi Devrimine, çev. O. S. Binatlı, İstanbul: İthaki.
- Fremann, C., L. Soete (2004) Yenilik İktisadı, çev. E. Türkcan, Ankara: Tübitak.
- Fuchs, C. (2002) “Software Engineering and the Production of Surplus Value”, Cultural Logic: An Electronic Journal of Marxist Theory and Practice, Vol. 4 No. 3.
- Galvez-Behar, G. (2012) “The Propertisation of Science: Suggestions for an Historical Investigation”, Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung, Vol. 21 (2), 80-97.
- Godin, B. (2008) “The Knowledge Economy: Fritz Machlup’s Construction of a Synthetic Concept”, http://www.csiic.ca/PDF/Godin_37.pdf, indirilme tarihi: 15 Ekim 2012.
- Harvey, D. (2001) Spaces of Capital: Towards a Critical Geography, UK: Edinburg University Pres Ltd.
- Hobsbawm, E. (2008) Sanayi ve İmparatorluk, çev. A. Ersoy, Ankara: Dost.
- Hobsbawm E. (2012) Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, çev. Y. Alogan, İstanbul: Everest.
- Kazgan, G. (2009) İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul: Remzi.
- Machlup, F. (1962) The Production and Distribution of Knowledge in the United States, USA: Princeton University Press
- Machlup, F., E. Penrose (1950) “The Patent Controversy in Nineteenth Century”, The Journal of Economic History, Vol. 10 (1), 1-29.
- Mandel, E. (2008a) Geç Kapitalizm, çev. C. Badem, İstanbul: Versus.

- Mandel, E. (2008b) Marksist Ekonomi El Kitabı, çev. O. Suda, İstanbul: Özgür Üniversite.
- Marx, K. (1990) Kapital Üçüncü Cilt, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2004) Kapital Birinci Cilt, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2008) Grundrisse, çev. S. Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K., F. Engels (2013) Alman İdeolojisi, çev. T. Ok, O. Geridönmez, İstanbul: Evrensel.
- May, C., S. K. Sell (2006) Intellectual Property Rights: A Critical History, London: Lynne Rienner Publishers, Inc.
- Matthews, D. (2002) Globalising Intellectual Property Rights: The TRIPS Agreement, UK: Routledge.
- Narin, Ö. (2008) "Kapitalizm ve Bilimin Üretimi, Bilimsel Emek Sürecindeki Dönüşüm", İktisat Dergisi, Sayı 494-495, 25-39.
- Öztürk, Ö. (2006) "Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması", Yılmaz, D., F. Akyüz, F. Ercan, K.R. Yılmaz, T. Tören, Ü. Akçay (der), Kapitalizmi Anlamak içinde, Ankara: Dipnot: 213-277.
- Richards, D.G. (2004) Intellectual Property Rights and Global Capitalism: The Political Economy of TRIPS Agreement, USA: M. E. Sharpe, Inc.
- Rosenberg, N., D.C. Mowery (1989) Technology and the Pursuit of Economic Growth, USA: Cambridge University Press.
- Simmons, J. L. (2012) "Inventions Made for Hire", Journal of Intellectual Property and Entertainment Law, Vol. 2. (1).
- Yaman-Öztürk, M. (2006) "Kapitalizmde Krizler: Dünden Bugüne", Yılmaz, D., F. Akyüz, F. Ercan, K. R. Yılmaz, T. Tören, Ü. Akçay (der), Kapitalizmi Anlamak içinde, Ankara: Dipnot: 101-147.
- Wallerstein M. vd. (1993) "The Global Dimensions of Intellectual Property Rights in Science and Technology" Wallerstein, M., M:E. MOGEE, R.B. SCHOEN, The Global Dimensions of Intellectual Property Rights in Science and Technology içinde, USA: National Academy Press, 3-19.